

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 20.

1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԱՐԻԱՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵԱՆՔ

Ք Լ Ո Ւ Ն Ժ Թ .

արիամ Անգղիա ոտք կոխած ատեն առջի գրուած նամակին մէջ աղաչած էր զԵղիսաբեթ որ հետը տեսնուի, որպէսզի կրած անիրաւ ութիւնները անոր պատմէ եւ իր թշնամեաց շինած ամբաստան նուիրեն. ներէն ինք զինք արդարացունէ: Բայց այսպիսի անձնական տեսութիւնը չէ թէ միայն Մորրէ կոմսին եւ անոր կողմնակցութեան, այլ նաեւ նոյն իսկ Անգղիայի դաշնը՝ մէջ եղած անոր բարեկամաց վտանգաւոր կրնար ըլլալ: Ասոր համար Սէսիլ ջանաց համոզընել զԵղիսաբեթ որ այնչափ ծանր յանցանք ներուլ ամբաստանեալ կնիկ մը ինչպէս որ Ղարիամ կը համարէր, կոյս թագուհւոյ մը առջեւ հանել մեծ անպատեհութիւն է, եւ իր պատուոյն շատ վնասակար, եւ յորդորեց զԵղիսաբեթ որ այնչափ ատեն հետը չտեսնուի, մինչեւ որ Ղարիամ Անգղիայի գործակալաց առջեւ ինքզինքը ամէն ամբաստանութիւններէն չարդարացընէ: Եւ ասի իրաւամբ իրմէ կրնայ պահանջել, կ'ըսէր, որովհետեւ պատմութիւնը կը ցուցնէ որ Սկովտիա Եգիպտոսի Բ.ին ատեն Անգղիայի աւատ էր, եւ աւատային տիրոջ եւ անոր հպատակաց կռիւներուն մէջ աւատի տէրը դատը կտրելու իշխանութիւն ունի: Ասկից աւելի փութ եւ անհիմ պատրուակ չէր կրնար ըլլալ, ի վերայ այսր ամենայնի Սկովտիայի թագուհին որոգայթի մէջ ձգելու միջոց եղաւ, զորն որ խարդախ պաշտօնեայք լաւած էին: Մարիամ՝ Եղիսաբեթին տուած պատասխանին վրայ շատ խռովեցաւ տեսնելով որ իր յոյսերը բոլորովն պարապի կ'ըլլեն, ի վերայ այսր ամենայնի չէր կրնար հաւատալ որ այնչափ բարեկամական խօսքերուն վերջն ասանկ ըլլայ, ուստի եւ ինքզինքն աս խեղճ վիճակէն հանելու համար յանձն առաւ որ իր խնդիրը Եղիսաբեթին դատաստանին տակ ձգուի, իր անմեղութիւնը ցըցունէ եւ ամբաստանութեանց ստուգութիւնը երեւան հանէ: Մարիամ՝

Եղիսաբեթին դատաստանին տակ ինքզինք ձգելով մտքէն չէր կրնար անցնիլ որ անկից որպիսի ծանր հետեւութիւններ կրնային յառաջ գալ: Կը յուսար որ Եղիսաբեթ իրեն հաւասար ըլլալով անձամբ իր անմեղութեան ապացոյցները կը լսէ եւ կը քննէ, եւ ոչ եթէ իբրեւ վերին տէր դատաստանական կերպով, ուր հպատակը պարտաւոր է ինքզինքը պաշտպանել, այլ իբրեւ բարեկամ բարեկամի առջեւ ինքզինքն արդարացընելով: Բայց Եղիսաբեթ այլադէպ կը մտածէր: Մարիամը եւ անոր հպատակաց մէջ ինքզինքը դատաւոր համարելով դատաստանն ուզածին պէս կրնար երկընցընել կամ զանազան խնդիրներ մէջը խառնելով դժուարացընել: Եւ աս մտքը սկսաւ պատրաստութիւններ տեսնել, գործակալներ ընտրեց, որոնք դատաստանի ներկայ պիտի ըլլային, Սկովտիայի կառավարին գրեց որ նոյնպէս պատգամաւորներ խրկելով իրենց թագուհւոյն վրայ ըրած ամբաստանութիւնները ցըցունէ, եւ մինչեւ հիմայ իր բըռնած վարմունքն արդարացընէ:

Մարիամ մինչեւ աս ժամանակս զարմանալի դիւրահաւանութեամբ Եղիսաբեթին ըրած բարեկամական խօսքերուն հաւատալով կը սպասէր որ այնչափ անոյշ խօսքերը վերջապէս իրենց պատշաճ արդիւնքն յառաջ կը բերեն: Բայց ուշ անոր խորամանկ գիտաւորութիւնները թափանցելով իմացաւ որ որչափ իր պատուոյն վնասակար է իր ապստամբ հպատակաց հետ մի եւ նոյն դատաստանի տակ մտնել այնպէս մէկու մը առջեւ որ յափշտակութեամբ ինքզինքը իրենց վերին տէր կ'ուզէ ընել: Ասոր համար շուտով կը հաւանութիւնը ետ կանչեց եւ բողոքը ընելով իր մերժէր, ըսելով որ ինչ եւ իցէ պատասխան մը փութ տեղ ժամանակ կը ծախէ որուն ամէն վայրկեանները ինծի թանկագին են, յապաղում ընելով կառավարին յափշտակած իշխանութիւնը կը զօրանայ եւ իմ կողմնակիցը կը թուլնան երբոր տեսնեն որ ես իմ ապստամբ հպատակաց հետ միատեղ մի եւ նոյն դատաստանի մէջ կը դատուիմ իբրեւ յանցաւոր: Եւ ուսկից եղած է աս առաջարկութիւնը. ան մարդէն չէ մի որն որ միշտ իմ դառն թշնամիս էր. ո՞վ պիտի ընտրէ գործակալները կամ ո՞վ դատաստանին ընթացից վրայ պիտի հսկէ: Անտարակոյս կողմնակցութիւն մը որն որ քանի որ թագաւորական իշխանութիւնն ձեռքս ունէի, իմ ապստամբ հպատակացս օգնութիւն ընելէն չէ դադրած. եւ վերջապէս ո՞վ պիտի ըլլայ իմ դատաւորն. չեմ կրնար ինծմէ վեր մէկն ընդունիլ. անկախ թագուհի եմ եւ ոչ երբեք կրնամ զնմանիլ եւ Սկովտիայի թագս օտար իշխանի ոտքը դնել: Անոր համար կը պահանջեմ որ կամ Սկովտիա դառնալու թողուն

զիս եւ կամ Անգղիայի վրայէն Գաղղիա անցնելու հրաման տան: — Մարեմայ բոսած պահանջումը բարի եւ արդարացի էր, բայց իր թշնամեաց կամացը համաձայն չէր եւ իրենց խորհածներուն ձեռք չէր տար, անոր համար իսկզբան փախուստ տուին եւ յետոյ բացարձակապէս մերժեցին:

Աս ապօրինաւոր քաղաքականութիւնը՝ որն որ հետզհետէ Մարեմայ ամէն ակնկալութիւնները ի դերուէ կը հանէր, զինքը բիրաւոր մտածութեանց եւ խորհուրդներու կը տանէր, որոնք թագուհւոյ մը պատուոյն եւ զրպարտութեամբ վշտացեալ կնոջ մը սրտէն կը բղկէին: «Անգղիա գալուս պատճառը, կըսէր, Լոյլովէն բանտին մէջ Եղիսաբեթէն ընդունած վստահացուցիչ խօսքերէն էր, որոնց դիւրաւ հաւանութեամբ ակնաջ դրի. եթէ Եղիսաբեթ զղջացած է տուած խոստմանց վրայ, գէթ աս կրնայ ընել որ իրմէ խաբուած իշխանուհւոյ մը հրաման տայ որ Անգղիայէն անցնելով ուրիշ արքունիքներէն օգնութիւն խնդրեմ: Անգղիայի թագուհին՝ վատահամբաւ եւ ապստամբ Մորրէ կոմսին ընդունելութիւն տուած է, առանց միտ դնելու անոր յանցանաց, զորոնք նոյն իսկ ինքն անձամբ Եղիսաբեթին առջեւ խոստովանած էր, եւ հիմայ կը մերժէ ազգական թագուհի մը ընդունելու որ անմեղ է եւ իր անմեղութիւնը ցուցնելու պատրաստ է: Իմ թշնամիքս չպատեն որ բանտիս մէջ անոնց սուտ ամբաստանութեանց պատասխան տամ, ասոնք իմ հպատակներս են, իմ հաւատարմ չեն, եւ աւելի սիրով յանձն կ'առնում բանտիս մէջ մեռնիլ քան եթէ անոնց հետ մի եւ նոյն դատաստանի մէջ հաւատարմ սեպուիլ: Եղիսաբեթ ազատութիւնս նորէն ձեռքս տայ, ան ատեն ես իմ բարի ազգականիս քով իբրեւ բարեկամի եւ ոչ եթէ իբրեւ դատաւորի առջեւ անմեղութիւնս կը ցուցնեմ: Մորթին եւ Մեթէլնո իմ ամուսնոյս գլխաւոր դաւաճանները թող երեւան, դիմացս լեւնէ, սիրով Ուէսթմինսթերի սրահին մէջ Անգղիայի թագուհւոյն եւ անոր ազնուականաց առջեւ անմեղութիւնս կը ցուցնեմ: Մէկ խօսքով Եղիսաբեթ չէզոք մնայ, անկից աւելի բան չեմ պահանջեր. եթէ կ'ուզէ՝ խոստացած օգնութիւնը ետ առնու, բայց միանգամայն ալ կը պահանջեմ որ իմ ապստամբաց օգնութիւն չընէ, որոնք զիս իրենց թագուհին աթոռէն վաճառեցին»:

Ասկից ետեւ աւելի ստիպողական եղանակաւ կը խնդրէր Մարիամ որ Եղիսաբեթին առջեւ ելլէ, եւ անոր նամակ մը գրելով սրտին խռովութիւնն եւ դառնութիւնը յայտնէ: «Հիմակուան պարագայիցս մէջ ոչ կ'ուզեմ եւ ոչ ալ կրնամ իմ հպատակացս ամբաստանութեանց պատասխան տալ: Պատրաստ եմ տուած խոստմանս համաձայն զձեզ հանգարտեցնել եւ իմ վարմունքս արդարացնել: Բայց իմ հպատակներս ինծի հաւատարմ չեն, եւ ասոր համար չեմ ուզեր օտար դատաւորին դատաստանին գլուխ ծռել. . . : Ձեր բաղկաց դիմեցի, համարելով որ դուք իմ մերձաւոր եւ ամենալաւ բարեկամն էք: Իմ կարծեացս համաձայն ձեզի պատիւ մ'ընել ուղեցի, ուրիշ իշխաններէն աւելի զձեզ վերադասելով որ փախտական թագուհի մը նորէն աթոռը նստեցնէք. . . : Իմ խորթ եղբայրս ձեր առջեւը հանել թող առելք որն որ ապստամբ էր, եւ ինծի աս պատիւը կը զանաք: Աստուած չընէ որ ես ձեր բարի անունն բիծ մը դնեմ. . . : Կամ թող տուէք զիս որ ուրիշ իշխանաց դիմեմ, որոնք քաշած չարչարանքներէս շարժեալ ինծի օգնելու չեն դժուարիր, կամ դուք օգնեցէք. . . »:

Աս թուղթը Եղիսաբեթին վրայ քիչ ազդեցութիւն չըրաւ, ի վերայ այս ամենայնի Անգղիայի պաշտօնեայք երկայն խորհուրդ ընելէն ետեւ որոշեցին որ Մարիամ Եղիսաբեթին արքունեաց մէջ ընդունելութիւն չգտնէ, մինչեւ որ ինքզինք ամբաստանութենէն բոլորովին չարդարացնէ: Անգղիայէն դուրս ելլելու խնդիրը մերժեցին, եւ Քարլէյլէն Պոլթըն դղեակը զՄարիամ տանել տուին, ուսկից որ դժուարաւ կրնար փախչիլ: Աս դղեակէն Մարեմայ թղթակցութիւնը Սկոթլանդի մէջ եղած բարեկամաց հետ շատ դժուարացաւ եւ փախչելու յոյսը բոլորովին կորուսեցաւ: Հոս սկսաւ զգալ Մարիամ որ անողորմ Եղիսաբեթին ձեռքն ինկած է: Ապստանութեան զսպուելուն ճաշակն առած ըլլալով վերջի բանտարկութեան զարհուրանքները դեռ մտքին մէջ կենդանի նկարուած էին, եւ հիմայ նոր եւ գուցէ աւելի խիստ թշնամոյ ձեռքն ինկած ինքզինքը տեսնելով, անհասարկ վճատութեան մէջ ինկաւ: Շատ զղջաց Ս. Անտրէ արքեպիսկոպոսին խոհեմ խորհրդին չանսալուն. Եղիսաբեթէն ասանկ չարաչար խաբուելուն վրայ դառն կ'արտասուէր չարիքը գլխուն գալէն ետեւ: Գառն տրտունջներ կ'ընէր Անգղիայի շահախնդիր քաղաքականութեան վրայ որ զինքը խաբելով ասանկ դժբախտութեան հասցուց: — Խեղճ Մարիամ մտքէն չէր անցնէր որ խաբեայ պաշտօնէի մը եւ անհաւատարիմ թագուհւոյ մը մէջ կենաց եւ մահու պատերազմ մը բացուած ըլլայ, որուն մէջ ոչ իրաւունք ոչ արդարագնացութիւն, ոչ հաւատարմութիւն եւ ոչ հաւատքն յաղթող պիտի ելլէր, այլ անի որ զօրաւոր էր տկարին վրայ յաղթանակ պիտի կանգնէր:

Բայց կրնայ հարցուիլ որ ինչ իրաւամբ Անգղիա զՄարիամ բանտ կը դնէ. ինքն Եղիսաբեթին հպատակ չէ. անոր բացայայտ հրաւիրելով Անգղիա ոտք կոխած է, եւ աս դժբախտ երկիրը գալէն ետեւ նոյն երկրին օրինաց դէմ բան մը գործած չէ, եւ վրան դեռ յանցանք մը ցրցուցած ալ չէ: — Ասոր պատասխանն ասանկ կու տան: Մարիամ իսկզբան Անգղիայի վրայ ունեցած իրաւունքը կը պաշտպանէր, եւ ոչինչ ընդդէմ է որ ազատութիւն գտնելու ըլլար նոյն խնդիրը կը նորոգէր: Իբրեւ ուղղափառ թէ ներքին եւ թէ արտաքին ուղղափառաց օգնութեան վրայ ապահովելով նորէն գաջը նստելէն ետեւ Անգղիայի եւ Սկոթլանդի բողոքական կրօնը վտանգի մէջ կ'իյնայ: Ասոր համար հոգւով եւ մարմնով Անգղիայի պաշտօնեայք կը ջանային որ Մարեմայ վրայ դատաստանական քննութիւն ըլլայ, յուսալով որ գէթ ասով անոր բարի անունն եւ հասարակաց համարումը կորսնցնել կու տան: Բայց Մարիամ իր թագաւորական պատիւը ոտքի տակ առնող քննութիւնը բացարձակապէս կը մերժէր:

Խորամանկ Սէսիլ Մարեմայ հաստատութիւնը տեսնելով ուրիշ միջոց մը մտածեց, որն որ նոյնպէս իր դիտած վախճանին կը հասցնէր, այսինքն առաջարկեց որ դատաստանն ուղղակի Մարեմայ վրայ չըլլայ այլ իր ապստամբ հպատակաց վրայ, որոնք եթէ անմեղ ցուցուելու ըլլան իրենց պատիւն եւ իշխանութիւնը պահեն, իսկ ասոր հակառակ թէ որ յանցաւոր ելլեն Մարեմայ թող արուի զանոնք պատժել կամ անոնց թողութիւն տալ: Իւ եթէ որ Մարիամ աս առաջարկութիւնն ընդունի, ան ատեն կը խոստանայ Եղիսաբեթ քանի մը պայմաններ դնելով Սկոթլանդի հպատակները օրինաւոր ճամբու բերել եւ զինքը նորէն գաջը նստեցնել: Աս պայմաններէն մէկն էր որ Մարիամ Սկոթլանդի մէջ ուղղա-

պանձեցուցած կ'ըլլար: Եւ դարձեալ ինչո՞ւ համար նամակներուն բուն օրինակը չեն բերուիր այլ անոնց թարգմանութիւնը միայն: Ճշմարտութիւն մը երեւան հասնելու համար ասանկ վարմանց եղանակ մինչեւ հիմայ եղած չէ:

Ս'երը ըսած էինք որ Անգղիայի գործակալը Մորրէ կոմսին աղաչանքով Եղիսաբեթին գրած էին եւ պատասխանի կը սպասէին. ասով քննութիւնը բնականապէս կ'ընդհատէր, բայց Մորրէ ասիկայ չընելու համար իր վրայ եղած ամբաստանութեան դէմ ուղղակի պատասխան տուաւ ըսելով որ ինքն եւ իր բարեկամք չէ թէ թագուհւոյն դէմ գէնք առած էին, այլ Պոթուելին դէմ, որուն իշխանութեան տակ թագուհին ինկած էր, բայց որովհետեւ թագուհին Պոթուելին չէր ուզէր բաժնուիլ, իրենք զինքը անկից բաժնեցին, եւ վերջապէս թագուհւոյն հրաժարումը ընդունած են եւ ոչ եթէ բռնութեամբ առած: — Թագուհւոյն գործակալքն աս անհիմն եւ անվոր ջատագովութիւնը անանկ ցրեցին որ Մորրէ եւ իր կողմնակիցք խոստովանեցան, ինչպէս որ Անտերսըն կը պատմէ, թէ աս տուած իրենց պատասխանը առերեւոյթ ջատագովութիւն մըն է. թէպէտ եւ երդում ըրած էին ճշմարտութեամբ խօսելու, առանց ատելութեան եւ վրէժխնդրութեան, մարդկային նկատմանց չնայելով խօսիլ եւ վիշպել ինչպէս որ ամենազօր Աստուծոյ առջեւ կը խոստովանէին:

Ըս ժամանակներս երբոր Եօրք քաղքին մէջ բանակցութիւնները կ'ըլլային, Սկովտիայի մէջ երկու գլխաւոր կողմնակցութիւն կազմուեցաւ: Առջինը թագաւորին կողմնակցութիւնն էր՝ որուն գլուխը Մորրէ կոմսն անցած էր. իսկ երկրորդը թագուհւոյն՝ որուն գլուխն էր Շաթեյլըրոյ դուքսը, որն որ քիչ մ'առաջ Գաղղիայէն դարձած էր: Երկու կողմնակցութիւնք ալ խաղաղութիւն ընելու բաղձանք կը ցուցընէին: Գիտէի Մորրէ որ իր բերած ամբաստանութեանց դիմաց իրեն եւ իր բարեկամաց դէմ աւելի զօրաւոր ամբաստանութիւն պիտի ելլէ, որուն ապացոյցները աւելի հիմնական էին:

Եթէ որ յալթուելու ըլլար անտարակոյս իրաւամբ բարկացած քրոջը սրտմտութեան զօ՛հ պիտի ըլլար, իսկ եթէ որ յաղթելու ըլլար դարձեալ իրեն օգուտ մը չէր ըլլար, որովհետեւ մանուկ թագաւորը հիւանդագին ըլլալով երկարակեաց կենաց յոյս չէր տար, եւ ըստ յաջորդութեան իրաւանց թագաւորութիւնը Շաթեյլըրոյ դքսին պիտի կնիար որն որ իր մահուցաւ թշնամին էր: Ասոր համար Մալրեմայ վրայ ըրած ամբաստանութիւնները ետ առնել եւ խորհրդանոցին վճռով զինքը անմեղ հրատարակել տալ, եւ տարեկան մուտք մը իրեն կապել տալ ուզեց, թէ որ Մարիամ թագաւորութենէ հրաժարումը նորէն հաստատէ կամ գէթ թագուհւոյ տիտղոսը պահելով Անգղիայի մէջ բնակելու յանձն առնու, եւ իրեն (Մորրէ կոմսին) Սկովտիայի կառավարութիւնը թողու: Իսկ Շաթեյլըրոյ դուքսն ասոր հակառակ Մորրէ կոմսին խորամանկութիւնը գիտնալով, եւ Լինքոլս գերդաստանին թագաւորու-

^{*)} Ան նամակաց վաւերականութեան կամ ստույգութեան վրայ այնպիսի մէկը իր խորհրդածութիւնը ըրած է, որն որ նոյնեւորուն վրայ դատաստան կարելու վիճակի մէջը էր, այդինքն Սէօսէքս կոմսը նոյն բանակցութեան անդամներէն մէկը: Թէ որ Մարեմայ ամբաստանիչները նոյն նամակներէն ապացոյցներ տունելով զինքը Տաունիին սպանութեան յանցաւոր հրատարակել կ'ուզէին, ան ատեն զանոնք ուրանալէն ետեւ կրնայ նոյն նամակներով ամբաստանիչներէն շատերը սպանութեան հաղորդ ամբաստանել. եւ ան ատեն շատ դժուարաւ կրնան իրենք զիրենք պաշտպանել, ինչու որ թագուհւոյն պատճառները ամէն կողմանէ մտածելով շատ յաղթանահարող են: ¹⁾

թեան վրայ նոր ստացած իրաւունքներէն վախնալով, կը պահանջէր որ Սկովտիայի կառավարութիւնը նորէն Մարեմայ ձեռքը տրուի: Բայց պատրաստ էր միանգամայն մանկահասակ իշխանը Անգղիա խրկելու որ Եղիսաբեթին քով կ'ըլլար, եւ յանձն առաւ որ Սկովտիա ազատ ընտրութեամբ աշխուկանաց ժողովքով մը կառավարուի, որուն մէջ իւրաքանչիւր ազնուական իր աստիճանին համաձայն նիստ ունենայ: Շաթեյլըրոյ դուքսը ասով ուրիշ բան չէր ուզէր, բայց եթէ գլխաւոր իշխանութիւնը ձեռք բերել: Անոր համար Սէօսէքս կոմսը նոյն ատենը աղէկ զրուցեց որ աս կողմնակցութիւնները ոչ թագուհւոյն եւ ոչ մանկահասակ թագաւորին բարիքը կը բաղձան, հապա իրենց շահուն կը նային: Ասոր նման Նորֆոլք դուքսը զրուցեց որ ոմանք իրենց շահը ապահովընելու ետեւէ են, եւ իրենց վախճանին հասածին պէս ոչ թագուհին եւ ոչ իշխանը կը հոգան:

Պէտք է շարունակուի:

ԱՅԻՐԱՐՔԱՅԻՆ

Բարձր լերանց վրայ ելլելու զուարճութեանց անոնց հետ կապուած դժուարութեանց, աշխատութեանց եւ վտանգաց վրայ: Եւրոպայի քանի մը բարձր լերանց վրայ դեռ նոր ժամանակներս ելլողներ եղան: — Մոնպլան, Մոն Փերտիւ, Վլոքներ, Օրթէր, Արարատ եւ Ատամ Փիք լերանց վրայ ելլելու ստորադրութիւնը:

Ամպոց տէրութեան վերաբերող բարձրագուռաց մէջ ճամբորդութիւնն եւ բարձր լերանց վրայ ելլելը բնութեան բարեկամաց համար անուաճելի գրգռու եւ մեծ զբօսանք կը պատճառէ: Ասանկ տենջանքներ անտեսակ բաղձանաց տակ կ'իյնան զորոնք շատերը իրենց որտի մէջ կը կրեն մինչեւ որ յարմար առութիւն մէջ յարգիւնս ածեն: Գիտութեանց փոխը քննչաց յանդուգն ոգիները կը գրգռէ, դժուարութիւններն եւ վտանգները զիրենք չեն վախցընել: Ասոր վրայ աւելցնելու է ան սեպհական գրգռում որն որ երկրիս ամենաբարձր տեղեաց այցելութիւն ընելու ճանապարհորդները կը գրգռէ, այսինքն ան փառասիրութիւնն որն որ շատերուն համար գլխաւոր պատճառներէն մէկը կ'ըլլայ:

Թէ որ բարձրութիւնները մշտնջենաւոր ձեան դժէն շատ վեր են եւ իրենց վրայ շատ կարճ ժամանակ կրնայ կեցուիլ, հասարակօրէն ասանկ տեղեր ելլելը գիտութեան համար շատ նուազ օգուտ մը կ'ունենայ: Համբաւաւոր Սոսիւրին՝ Մոնպլան լերան վրայ ըրած ճամբորդութիւնն աս տեսութեամբ միայն նշանաւոր է. իրեն նմանողներուն մասնաւոր շնորհակալութեան պարտականութիւն մը չունինք, ինչու որ անոնց աշխատութեան եւ տաժանաց արժանի բան մը յառաջ բերած չեն: Ասոնցմէ ոմանք Մոնպլանի տարը հասնելէն եւ քանի մը րոպէ կենալէն ետեւ վար իջնալ սկսան, իրենց միայն միայնակ քաջութիւնը «վեր ելած համարուելուն վրայ» էր: Գիտութեան նպատակին համար չեղող լերանց վրայ վտանգաւոր ճամբորդութիւնները շատ պատարակելի են, ինչու որ վախճանաւորի վտանգաւոր ձեռնարկութիւն մըն է:

«Անտարակոյն Մոնպլանին վրայ ելած պիտի ըլլաք»։ ասիկայ սովորական հարցում մին է որն որ հասարակօրէն անոնց կ'ըլլայ, որոնք Շամունի ձորէն անցնելու առիթ ունեցած են։ Դտերիմ բարեկամք կը զարմանան եւ չեն կրնար ըմբռնել թէ ինչու համար վեր ելած չեն (թէ որ չեն ելած)։ Սրտի մեծ յաւով պատասխան կ'առնուն որ քանի մը պարագաներ պատահած են, որոնց համար լեւրան վրայ ելելու ձեռնարկութիւնը հարկ էր զանց առնել։ Երկայն տարիներ կ'անցնին մինչեւ որ մէկը բարձր Ալպեանց վրայ ճամբորդութիւն մը յաջողցնէ։ Այսպիսի ձեռնարկութեան դժբախտ ելքէն՝ որով առաջնորդներ վտանգած կամ խոռոջներու մէջ ինկած եւ հիւսէ մը ծածկուած իրենց մահը դատած են, ապագայ քանի մը տարիներու համար երկիւղը կը տիրէ։ 1786էն սկսեալ՝ սր տարին որ Մոնպլանին սարը առջի անգամ ելլեցաւ, հազիւ 33 ճանապարհորդք՝ առաջնորդները մէջը չհաշուելով՝ աս լեւրան բարձր գագաթը ելան։

Բարձր լեւրանց վրայ ելելու դժուարութեանց եւ անհարթութեանց, վտանգաց եւ աշխատութեանց զոյգաները, դժբախտութեանց պատմութիւնները թէպէտ եւ քիչ մը չափազանց երեւան, ի վերայ այս ամենայնի տաւրակոյ չիվերցնեն որ բազմատեսակ արգելքներ եւ դժուարութիւններ նոյն իսկ ամենայնադուզն ճանապարհորդներն ալ զարհուրանօք կը լեցնեն եւ ձեռնարկութենէն յետոյ կը կեցնեն։

Ամենէն յառաջ քննենք ան ճամբաները զորոնք որ վեր ելելու տառն ընելու ստիպուած են։ Գետին մըն է ուր եւ ոչ քայլափոխ մը ապահով է, ուր եւ ոչ ընտրութիւն մը կրնայ ըլլալ հոս կամ հոն կոխելու։ Կըլ անորոշ տեղ մը ուր եւ ոչ ստից վրայ կապուած սրածայր երկաթները կուռն մը կը դռնեն։ Աւելի՛ նեղ երկու ժայռի պատերու մէջ եւ զառ ի թափ անդունդներու վրայէն անցնելու են, իրարու վրայ դիզուած սրածայր անկիւնաւոր վեմերուն վրայէն մագլելով անցնելու են։ Նեղ ճամբաներ որոնք զառ ի վայր անդնդոց քովէն կ'անցնին, ուր սխալ քայլափոխ կամ գլխու պտոյտ զերենք դարահոս դահալէժ կ'ընեն։ Երկայն ժամեր ժայռերու վրայ մագլելով քայլել, ժայռէ ժայռ այծերու պէս յաթկել, շիտակ պատերու վրայ ելլել, գլխու պտոյտ պատճառող բարձրութեանց եւ արագ վազող լեռնական գետերու վրայէն անցնիլ քիչ բաներ չեն։ Աւելի բարձր տեղեր դիմացը կ'ելեն ձեռքէ եւ կոտորած սառուցի կտորներով երկայնատարած դաշտեր։ Հարթատեղէն վրայ գեղեցիկ կապոյտ սառուցէ աշտարակներ եւ բարձրաբերձ սառուցէ բուրգեր կը բարձրանան պէսպէս ձեւերով ու կերպարանքներով։ Իրենց դիմացը կ'ելեն սառուցի կտորներ ժայռաւոր գագաթներով որոնց վրայ թանձր ձիւնէ խալիներ յեցած են կամրջաձեւ։ Անուաճեղի բռնութենէն մը ճանապարհորդք ասանկ տեսարանաց ամի ի բերան կը կենան ու կը զմայլին, բայց առաջնորդին աղաւարտ ձայնը կը ստիպէ զիրենք որ յառաջ երթան։ Սառուցէ դաշտաց վրայ խոռոջաձեւ ճեղքերը թէ որ նեղ են, վրայէն դիւրութեամբ կրնայ յաթկուիլ, երկայն դաւաղանի մը վրայ կուլ ընելով ու վազք մ'ընելով, եւ կամ երկայն ձայեր

քովէքով դրած կամրջի պէս վրայէն կ'անցնուին։ Ի տեղիս տեղիս ճեղքերու վրայ սառուցէ կամ ձիւնէ կամուրջներ կան, ասոնց վրայէն սահելով անցնելու է, բայց ընդարձակ անդնդոց վրայ՝ որոնց խորութեան չափը աչքը պարագ տեղ կը փնտռէ, շատ տեղ լեռնաձեւ սառուցի կտորներ կամրջի տեղ կը ծառայեն, որոնք աս խոռոջներու մէջ ինկած եւ բռնուած են, ապին անդին սառուցէ ծայրեր կամ կողեր տեսակ մը յենաւրան կը կաղմեն աս վտանգաւոր, նեղ եւ շարժուն կամրջաց, որոնց վրայէն մեծաւ զգուշութեամբ անցնելու է, ինչու որ ինչպէս շատ օրինակներ կան առջի քայլափոխին ճաթած են, եւ ահաբեկ որոտմամբ անդունդը գահալիւ ժած։ Ձիւնեղէն կամուրջները որչափ որ օրուան ջերմութիւնը կ'աւելնայ այնչափ ալ աւելի վտանգաւոր կ'ըլլան, հազիւ տասուերկու հոգի վրայէն կրնան անցնիլ, ինչու որ կամուրջը կը տկարանայ ու ճեղքեր կը ստանայ։ Ան ճեղքեր որոնց վրայէն չիկրնար անցնուիլ կամ ջաթկուիլ, եւ այնչափ երկայն են որ աչքով իրենց ծայրը չիտեսնուիր։ Առնական ճանապարհորդաց խումբ մը տեղ մը հասնելու ըլլայ, ուր որ ամէն կողմը գէզգէզ սառուցի կտորներ տաւրածուած են, ուր ամէն քայլափոխին ճեղքեր եւ վտանգաւոր անդունդներ մեծ զգուշութիւն կը պահանջեն մանաւանդ թէ յառաջ երթալն անկարելի կ'ընեն, առաջնորդք իրենք զիրենք եւ ուրիշ ճամբորդները իրարմէ տասուերկու ոտք հեռու անջրպետութեամբ զօրաւոր չուանի մը կը կապեն, զորն որ մէջքէն կամ կուրծքէն կ'անցնեն։ Ամենէն փորձառու առաջնորդներէն երկուքը որոնք մեծ յաջողակութիւն եւ մարմնոյ ուժ ունին, աս երկայնաձիգ տողանին գլուխը եւ վերջը կ'անցնին։ Ասանկ զգուշութիւնները շատ պիտանի են, ինչու որ ճանապարհորդներէն մէկը կամ մէկալը կը սահի կ'իյնայ եւ չուանի վրայ կախուած անդունդի վրայ կը տատանի։ Մեծ զգուշութեամբ յառաջ երթալու են, եւ եթէ որ մէկը անդունդ մ'իյնայ, մէկալները պէտք չեն չուանը իրենց քաշել մինչեւ որ իրենց ոտից աղէկ կուռն մը չգտնեն եւ ապահովանան որ վտանգ մ'իրենց չիհասնիր։ Ասոնք վայրկեաններ են ուր մեծ հոգեւոյ ներկայութիւն կը պահանջուի։ Թէ որ առանձինն առանձինն, այսինքն իրարու հետ չկապուած, ձիւնեղէն դաշտի վրայէն անցնելու հարկ ըլլայ, պէտք է որ քայլ առ քայլ ամէն մէկը իր նախնի ճետոց վրայ կոխէ։ Եթէ յանկարծ մէկը ձեռն մէջ աներեւոյթ ըլլայ, անհրաժեշտ մահ է թէ որ ձեռքերը տաւրածելով եւ երկայն դաւաղանը հորիզոնական բռնելով ինքզինքը ի կախ չբռնելու ըլլայ մինչեւ որ օգնութիւն հասնի։ Երբեմն հոս կամ հոն իրենց դիմացն առլեւի սառուցէ պատեր կ'ելեն, քսան եւ աւելի ոտք բարձրութեամբ, որոնց վրայ տապաւններով աստիճաններ փորելու են։ Կաթանելի եւ միանգամայն վտանգաւոր գործողութիւն։ Առաջնորդներէն մէկը մագլելով վեր կ'ելլէ, եւ ճամբորդները իրար փոփոխակի վեր կը քաշեն չուանով։

() Դի խտութեան մէջ հետզհետէ յաջորդող փոփոխութիւնը մարդկային մարմնոյ վրայ աղեցնութիւն չընեն, բայց թէ որ յանկարծ փոփոխութիւն մը մանելու

ըլլայ, զոր օրինակ բարձր լեռանց վրայ ելլելու ատեն, ան ատեն տակաւ առ տակաւ երակին հարուածը կը շուտնայ մալձը կը յուզի, փոխելու տրամագրութիւն եւ առ հասարակ քիչ կամ շատ բոլոր մարմնոյն վրայ անհամալիւն մը կը տիրէ: Աս երեւոյթները լեռանց բարձրութեանց համեմատ պէսպէս են՝ վեր ելլողներուն մարմնոյ տրամագրութեան եւ վեր ելլելու ատեն ներկայ պարագայից նայելով: Թէ որ բարձրութեան մը, զոր օրինակ 9000 ոտք բարձր տեղւոյ մը վրայ մէկը հասնելու ըլլայ, ան ատեն մարմինը կը վճատի կը թուլնայ կը թալանայ բայց միանգամայն ալ կը գրգռի: Աննուաձելի քնացկոտութիւն մը մտածութիւնն ու զգայութիւնը կը թմբեցնեն եւ միանգամայն միտքը կը գրաւէ ամէն վտանգները մոռնալու որոնք ամէն բոլորէ կը սպառնան: Աս «քնանալու միտումը», դաշտավայրի վրայ եկող քնացկոտութեան բոլորովին տարբեր է, մարդ կը կարծէ որ ամէն բոլոր մարեկը վրայ է, կերակուր ուտելու զրուում մը կը զգայ թէպէտ եւ շարժման ջերմութեան եւ աշխատանքէն տոջորեալ կուրծքը թեթեւ եւ ղովացուցիչ ըմպելեաց հարկը կը զգայ: Շատ բարձր տեղերը հոտառութեան եւ տեսութեան զգայարանքը կը սրանան ու կը բարակնան եւ մարմինը թեթեւ կը զգացուի, ճանապարհորդը կը կարծէ որ կը վերանայ, ոտքը գետինը չեջջափեր, այլ օգոյ բարակ անջրպետութիւն մը զինքը ձինեղէն ծածկութեան կը բաժնէ որուն վրայ որ կը քալէ:

Աշխատութիւնները, արգելքները եւ վտանգները որոնք վեր ելլելու ատեն կ'ընկերանան եւ որչափ որ կ'ելլելուց Կ'աճին, շատերուն քաջասրտութիւնը կը կտորեն: Յոգնութիւն եւ անզորութիւն՝ հոգւոյ ամէն կարողութիւնները կը բթացնեն: Արտոնօք կը բազմացուի նպատակին՝ լեռան գագաթին հասնիլ, բայց ամէն քայլ լափոսին աճող յոգնութիւնն ու վճատութիւնը յաջողութեան վրայ յուսահատ կ'ընեն: Միայն անվէհեր եւ զօրաւոր առաջնորդաց քաջասրտութիւնն իրենց հոգի կու տայ: Ասոնց հաստատ կամքը, պատրաստական ծառայութիւնն, անխնջ մտադրութիւնն եւ հաւատարիմ հոգացողութիւնն, բրած յաջողակութիւնն եւ հոգւոյ ներկայութիւնն ամենուն զարմանքը կը գրգռեն: Իրենց օրինակաւ կը ջանան անոնց՝ որոնք որ իրենց առաջնորդութեան յանձնուած են, ան վտահալութիւնն եւ քաջասրտութիւնը տալ որով որ իրենք լեցուած են: Մանպէս լեռան վրայ ելլող առաջնորդները չէ թէ շահու համար ասանկ ծանր ձեռնարկութիւններ կ'ընեն, ինչու որ վտանգաց մեծութիւնը եւ իրենց անպատմելի անձնատուիրութիւնը առած ստակին հետ ամենեւին համեմատութիւն չունի, այլ պարզ ասոր համար որ իրենց վրայ վեհերոտութեան բիծ մը չգրուի:

Պէտք է շարունակուի:

Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Տ Ա Կ Ա Ն

Զգեստեղինաց եւ ուրիշ բաներու բիծերը մաքրելու միջոց:

Աւազի աղը՝ որ է անուշադր (շիշաբը) իրեն բիծերը մաքրելու նիւթ մը գեւ այնչափ հասարակ ծանցուած չէ, բայց

փորձով տեսնուած է՝ որ գունաւոր կերպաներէն բիծերը ջնջելու շատ ընտիր միջոց մըն է, մանաւանդ՝ թէ որ ամենեւին ջրի մէջ մտած կամ լուացուած չեն: Տասը մաս ջրին մէջ մէկ մաս անուշադրի ոգի (շիշաբը բառը) խառնելէն ետքը՝ կրնան մէջը բրդէ զանկապաններ լուացուիլ ու ամէն աղտէ ու արատէ մաքրուիլ: Սոյնպէս եւ քաթիւնքէնու մաքրելուն աղտէն կամ ճարպէն աղտոտած զգեստի օձիքը նոյնպիսի ջրի մէջ լուացուելով՝ ամէն աղտը կը կորսուցնեն, եթէ նոյն օձիքը կարմիր չուխայէ է, ու չուխան իր բուն գոյնը կորսնցուցած կ'երեւայ. պէտք է նոյն ջրին մէջ քիչ մը քաջախ խառնել ու այնպէս լուալ: Խոնաւութենէ կամ փորփոսէ (շիշաբը) բծաւորած ճաւաղը (շաւիշ) եւ ուրիշ մետաքսեղէնները մաքրելու համար պէտք է 16 մաս ջուր ու մէկ մաս անուշադրի ոգի խառնել ու անանկ լուալ: Հագուած կամ գործածուած մետաքսեղէն զգեստները՝ մէկ մաս անուշադրի ոգի 10 մաս ջրի մէջ խառնելով պէտք է լուալ. սոյնպէս եւ մետաքսեղէն ժապատէնները (շիշաբը) ու լուացուելու յարմար ըլլող կաշիէ շինուած ձեռնոցները մէկ մաս նոյնպիսի ոգի 8 մաս ջրի մէջ խառնելէն ետքը լուալու է: ձեռնոցները մաքրուելէն ետքը քիչ մը կ'ուռնին, անոր համար երկու օր թող տալէն ետքը՝ որ աղէկ մը կակուղանան՝ պէտք է անուշ ջրի մէջ լուալ ու բաց օդի մէջ կակուղնոր չորնան, որով չէ թէ միայն մաքուր այլ եւ առաջուրէն աւելի կակուղ կ'ըլլան: Մաղաղութիւն ու խողի կաշիէ շինած գրոց ծածկոյթները մաքրելու համար անուշադրի ոգին շատ աղէկ միջոց մըն է, որն որ սպունգով պէտք է կատարել: Սոյնպէս եւ նոյն ոգիով ու սպունգով կը մաքրուին ծանձնատուածքէն աղտոտած լաթէ նկարները, ու անոնց շրջանակները (շիշաբը), սենեկի կահքը, ներկուած դռներն ու պատուհանները, եւ այլն: — Գործածուելով տկարացած անուշադրի ոգին մէջը քիչ մը երած ու մարած կիր ձգելով՝ կրնայ նորէն գործածուիլ ըլլալ:

Գործածուած մետաքսեղէն զգեստները յարգարկու միջոց:

Յիսուն տրամ գինւոյ ոգւոյն մէջ պէտք է մէկ տրամ մազտաքէ լուծանել, մետաքսեղէնը լաթով շիտակ տախտակի վրայ տարածել, ու սպունգ մը այն ոգին մէջ թափելով մետաքսեղէնին մէկ մասը շիւթ, ետքը նոյն մասը չափաւորապէս տաքցած ողորկիչ երկաթով (եֆէ) չորցնել: որն որ մազտաքէին խժաւոր մասանցը համար քիչ մը դժուարութեամբ կ'ըլլայ, բայց վարժութեամբ կրնայ նոյն դժուարութիւնը յաղթութիւն: Աս միջոցով մետաքսեղէն զգեստը նորէն փայլունութիւն մը կը ստանայ, որն որ (անձրեւէն) թուլելու ալ ըլլայ չկորսուի:

Մետաքսեղէնի եւ ուրիշ կտուներու վրայ ոսկիէ ու արծաթի թէ զարդեր տալելու միջոց:

Մետաքսեղէններու եւ ուրիշ բարակ կտուեղէններու վրայ արծաթի ու ոսկեւոյ թիթեղով (շաւիշ) այլ եւ այլ զարդեր տալելու համար պէտք է ջրոյ մէջ գինւոյ ոգւով լուծուած ու ետքէն չորցուած դոճի խէժի կամ լայլայի (շիշաբը) փոշին կտուեղէնին վարդ տալելու մասերուն վրայ բարակ ցանկ, անոր վրայ ոսկեւոյ կամ արծաթի նուրբ թիթեղը զգուշութեամբ դնել ու անոր վրայ զարդերուն երկաթի կաղապարը աղէկ մը տաքցունելէն ետքը՝ կոխել կամ ապէլ: Աս ընելէն ետքը կաղապարէն կամ տալուած զարդէն դուրս մնացած փոշին ու թիթեղը պղտիկ կակուղ վրէժնով մը մէկ դի թօթուել: Ոսկեւոյ կամ արծաթի թիթեղան տեղ կրնայ նաեւ առ մետաղներուն փոշին գործածուիլ:

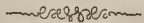
Քիթանը կակղացնելու եւ աղնուացնելու միջոց:

Իբր 150 տրամ քիթանին վրայ 3 տրամի չափ ձէթ պէտք է սրսկել, ու աղկաղի (շաւիշ) թուր եւ բուսեղէն երած մոխիր, հետ խառնած աճառի ջրին մէջ եփել, ետքէն ջրով լուալ:

ու քիչ մը քացախի թթուով խառնած ջրի մէջ նորէն եփել։ Վերջը պէտք է քթանը աղէկ մը լուալ, որով եւ շատ կակուղ ու մետաքսի նման կ'ըլլայ, կ'աղնիւնայ եւ դիւրաւ կը մանուի։

Լոյծ սոսինձ (Խեղդալ) պատրաստելու կերպ։

Չափ մը ջուր նոյնչափ զօրաւոր կամ բարկ քացախի հետ խառնելէն ետքը՝ պէտք է մէջը փայլուն ու աղէկ կողմնիայի սոսինձ կամ ջրի պէս պայծառ դուրող (ֆեթէ), ու անոր քառորդին չափ ալ բարկ դինուոյ ողի (սֆուլ)։ Քիչ մ'ալ պաղլեղ (լաւ) խառնել։ Աս խառնուրդը կ'ըլլայ ընտիր սոսինձ, որն որ մէջը գտնուող քացախին զօրութեամբն իր լուծուածութիւնը կը պահէ, որով եւ առանց ուրիշ պատրաստութեան կրնայ միշտ գործածուիլ։ Սոստ մարգարիտ շինողներն աս տեսակ լոյծ սոսինձը առատութեամբ կը գործածեն։ Նաեւ փայտի ու մետաղներու վրայ մարգարիտ գաղտակուր (ֆեթէֆ), եղջիւր, խեցի (պալա), եւ ուրիշ ասոնց նման բաներ կ'պցունելու համար շատ աղէկ կը ծառայէ։

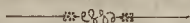
Զ Ո Ւ Ր Ճ Ո Ւ Բ

Հնարապետ ծառայ։

Պարոն մը իր ծառան խաւրեց որ երթայ՝ պարտեղը հաստատուած արեգակնային ժամացուցին նայի թէ ժամը քանի է։ Ծառան շուտ մը կ'երթայ ժամացուցին քովը՝ քանի մ'անգամ անոր բոլորակը կը դառնայ կը նայի, վերջապէս չկարենայով իմանալ թէ ժամը քանի է, զգուշութեամբ կը հանէ ժամացուցին իր պատուանդանին վրայէն ու կը բերէ տիւրովը խուցը, անոր առջին կը դնէ ու կ'ըսէ. «Տէր իմ, Հրամանդդ անձամբ նայէ տես ժամը քանի է, ես չկրցայ բան մ'իմանալ»։

Խնկացի տղայ։

Գեղացի կնիկ մը իր որդին գեղէն քիչ մը հեռու կեկ քաղաք մը խաւրեց ուսման համար, ուր տղան քիչ մը աւտէն պիտ'որ մնար։ Ճամբայ դրած ու երթած բարով ըսած աւտէն իրեն ապալեց որ քաղաքը հասնելուն պէս իրեն նամակ մը խաւրէ։ Տղան մօրը հրամանը միտքը պահելով՝ քաղաք հասնելէն ետքը շուտ մը գնաց դպրոցը վարպետին աղայէց, որ թէ թէ աւելորդ ու հարկաւոր չըլլող նամակ մ'ունի՝ իրեն տայ։ Վարպետն աս խնդիրին պատճառն ու վախճանը չիմանալով՝ տղուն հարցուց թէ այն նամակն ինչ բանի պիտ'որ գործածէ։ Տղան ալ միամտութեամբ պատասխանեց. «Մայրս իս ճամբայ դրած ատենն ապալեց» որ հոս հասածիս պէս իրեն նամակ մը խաւրեմ։ Ուստի ձեզմէ անոր համար նամակ մը կը խնդրեմ» որ մօրս հրամանը կատարեմ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ

Բանի որ պատճառները կեցած են մի եւ նոյն գործերը յառաջ կը բերեն. ինչպէս փուշէն խաղող ու տատապէն թուղ չիկրնար քաղուիլ. այսպէս ալ իտալական յեղափոխութեան առաջադրանքները, բարի բան մը չիկրնար յուսացուիլ։ Լեւոյն որ չիհաւատար՝ բերած պտուղն համէն ծառին ինչ ըլլալը կրնայ ճանչնալ։ Գրեթէ երկու տարիէ ի վեր Էւրոպայի մէջ սկսած թէւատրոնական տեսարանին տեղը՝ Սարդինիան ու խաղաղորդ թագաւորն է, իսկ խաղընողները՝ Անգղիան ու Գաղղիան են։ Ի հարկէ աս երկու մեծ տերութիւնները միշտ մի եւ նոյն եղանակը չեն կրնար դարձնել. անոր համար խաղաղողին ալ դժուարին էր խօսքն ու գործքը ու ամէն շարժումները անոնց յարմարեցնել եւ երբեմն անհաճոյ չըլլալ։ Վերջի ատեններն ալ ըստ բաւականին վարժած ըլլալով թագաւորը՝ սկսաւ իր զիտցածին համաձայն խաղալ. արտաքուստ այնպէս կ'երեւար

որ իր բռնած ճամբանն ոչ Անգղիա եւ ոչ Գաղղիա գոհ ըլլայ, բայց ասոր ալ խաղ ըլլալը ո՞վ չիգիտեր։ Աս ամէն եղածէն աս երկու մեծ տերութիւնները ինչ շահ ունին՝ յայտնի չխառնանալով. յառաջագիծութիւնը ու մարդկային ազդէն իրաւունքը դրօշակը բացած առջեւնին կ'երթայ. ու ասոր տակը ոտք ելած ու դեռ ելելու ազգեր պաշտպանութիւն գտնելու կը հրաւիրուին. աս գեղեցիկ խօսքերով ժողովուրդները երջանիկ ընելու ատեննին գործքով ուղղակի ու անուղղակի իրենք անոնց վրայ կ'իշխեն, ու մէկը մէկալէն իշխանութիւնը կը յափշտակէ։ Աս մասին մէջ երկուքն ալ իրարմէ վար չեն մնար։ Անգղիային նայելով՝ Գաղղիան աչքի վարնող նիւթակն շահ ալ ունեցաւ նէ, իրօք ալ արիւն թափեց ու իրաւունք ստացաւ, բայց աս դարը իրաւանց դար չըլլալով կը կարծուի որ Անգղիան ալ մեծ որսի մը կը սպասէ։ Իսեղձ Իտալիան չորս հինգ իշխանները իրմէ մերժեց. հիմակուան ունեցածն ալ իրենք չէ։

Էտրի թիւերնուս քաղաքական մասին մէջ ըսինք որ Կարիպալտին Նէապոլիս մտաւ ու թագաւորը Կայեդա բերդին մէջ փախաւ։ Ասով ամէն բան լինեցած ու Կարիպալտին տէր եղած կը համարուէր. թագաւորին անկէ Սպանիա փախելը չտուգուելէն ի դատ վերջի լրերուն նայելով՝ սկսաւ նոյն Կայեդայէն իր զօրութիւնը ցուցնել. հետեւ եկած զօրքն եւ տեւէն սկսան ցրուած զօրքն մէջէն հաւատարմները գալ. այնպէս որ հիմա 60 հազարի չափ ընտիր ու մատնիչներէն ազատ զօրք իր հետը կամ մեռնելու կամ՝ յաղթելու պատրաստ կեցած է, ու տեղ տեղ ալ սկսան Կարիպալտեանները վարնել ու յաղթել, անոնցմէ երկու հատ ալ զօրապետ գերի բռնեցին։ Կարիպալտին՝ որն որ Նէապոլիս մէջ խաթամուծ ամառնէն ուսմանն այլեւ ընդունուեցաւ, որուն խնթութիւնը 7, 8 օր տեւեց, հիմա կը տեսնէ որ առաջին սէրը չկայ, ու ժողովուրդ մը կատապարելը ոտք հանելէն աւելի դժուարին է։ Սաոյթ թէ ուստ չիգիտուիր, իր ու Կ. Բալուրին մէջ անիշխան մնացած տեղերը Սարդինիայի հետ միացնելուն մէջ երկպառակուելութիւն մը ծագեցաւ. առջինը կ'ուզէր ու կ'ուզէ որ Իտալիային ընդհանուր միութիւնը ամէն կողմ՝ պաշտենէ ետքը Հռոմ՝ Կամպիտոլիդի վրայէն հրատարակուի. երկրորդը կը պնդէր ու կը պնդէ որ աս անմիջապէս պէտք է որըլլայ։ Մածծինին եւ ուրիշ հատարակապետականք Կարիպալտին չորս կողմը առած ըլլալով Սարդինիան կը փախնայ որ ինքն ալ հասարակապետութեան զոհ ըլլայ ու փառամալ թագաւորն Իտալիայի դուրս տեղ մը փնտռէ։ Որչափ ալ աս շինծու բան մը կ'երեւար, վերջի օրերուն գէպքերը կը ցուցնեն՝ որ երկու կողմն ալ փառաց ու պատուոյ կ'երբէն ազատ չէ, որովհետեւ ամէն մէկուն կարծեաց պաշտպանութեանը համար տեղ տեղ արիւն թափուելու սկսաւ։ Իտալացիք իսկ չէին գիտեր որ իրենց արիւնն այսչափ աժան ու անարգ է եղեր։ Տեղ մը միայն Կեցցե Կաթիլալէ չաղաղակելը 62 հոգւոյ կեանքը արժեց։

Նէապոլիս ու Սիկիլիա դանակը կ'իշխէ, իրաւունքը՝ հզօրագունին է. առջի կարգի ընտանիք բոլոր Իտալիայէն դուրս փախած են, երկրորդ կարգինները գեղերը ցրուած, քաղաքը՝ միջին ու ստորին կարգի մարդիկներուն ձեռքն է, բայց ասոնց ալ իշխող արիկայներն են։ Տեղ տեղ սկսան աչքերին բաւալ, բայց ուշ, անոր համար դեռ քաշելիք ունին։ Կարդ. արքեպիսկոպոսը, Յիսուսեանը եւ ուրիշ շատ քահանայք Նէապոլէն դուրս վաճառուեցան ու ինչքերինն դրաւուեցաւ. հիմա սկսան եկեղեցիներն ալ կողոպտել։ Թագաւորին եղբայրը Կայեդայի ու Բափուաի մէջ գտնուող զօրքն զլուին անցած սկսաւ զենքին յաջողութիւնը փորձել, որն որ իրեն կը խնդայ։

Նէապոլիս մէջ աս ամէն բան եղած ատենը Բալուր կոմսին համբերութիւնը հատաւ, տեսաւ որ Կարիպալտին գէմ խօսքը չիկրնար քայեցնել, հարկ եղաւ որ գործքով անոր դէմ քալէ. իրեն հանգարտ կեցած ժամանակը բոլոր Էւրոպայի մէկ ծայրէն մինչեւ մէկալ ծայրը Կարիպալտինն Դեպարտման գործերուն վրայ կը խօսուի ու Սարդինիան՝ անոր ձեռքէն իր կամաց կատարուած կը ոպասէ. սկսաւ ինքն ալ նորէն անուն հանելու աշխատիլ։ Հռոմայ վիճակին մնացած Մարքոս եւ Ումպրիա գաւառները իրեն աչքին փուշ էին, պէտք էր քաջութեամբ կամ վատութեամբ անոնց տիրել. բայց աս չըրած պէտք էր խնամակալ Կայսրմէն հրաման առնուլ, որպէս զի

անոր բարկութեան չհանդիպի: Դաբողէոն կայսրը ճամբորդութեան ատենը երբոր Հանպերի հասաւ. Բապուրը իր սրտակից հաւատարիմներէն մէկը թագաւորին կողմանէ անոր դիմացը խաւրեց. աս մէկ արտաքին մեծարանայ նշան էր, բայց հոն եփեւու բաներ կային, որուն պտուղն է հիմա Սեպտ. 10էն ետքն եղածները: Բապուր Վ. իրաւացի պատճառ մը չունենալով Ս. Գահին դէմ գործելու, անպատճառ բանը պատճառ առնելով վս. Կարդ. Անթոնիլին գրեց՝ որ Լամորիսիերին տակը ժողոված օտարազգի զօրքերը Խալիպի ազատութեան սպառնալիք մըն է. կամ ասոնք անմիջապէս կը լուծուին ու տուններն կը խաւրուին, եւ կամ ընկճած խեղճ ժողովուրդեան աղաղակին ալ չկրնալով համբերել Սարգիսիան զինուց զօրութեամբ նոյն ընելու կը պարտաւորի: Գեռ թղթին պատասխանը չառած՝ ամսոյն 11ին երկու կողմանէ իրեւ 60 հազար Սարգիսիացիք Ս. Բահանայապետին հողը մտան. ու դէպ ի Անթոնիւս սկսան յառաջ խաղալ: Լամորիսիերին մտքէն չէր անցած որ իր սակաւութիւն գնդովը Սարգիսիայի դէմ պատերազմ պիտ'որ ընէ. բայց իր ունեցած զօրութիւնը բաւական էր ներքին խաղաղութիւնը պահելու. ինչպէս իրօք ալ կը պահէր, որն որ զԲապուր Վ. յուսահատեց, որ եւ ազգաց իրաւանց հակառակ՝ առանց պատերազմ հրատարակելու Սարգիսիայի զօրաց գիշերուան գողի պէս բարեկամ տէրութեան մը երկիրը մտնելու թող տուաւ: Չանաղան քաղաքներուն պահպանութեանը համար բաժնուած Լամորիսիերին զօրքը՝ տեսնելով որ բազմութիւն թշնամին վրանին կու գայ աղէկ մը դարնուելէն ետքը ոմանք փախան Անթոնիւս եկան, ու ոմանք թշնամւոյն ձեռքը ինկան, որոնց մէջն էր նաեւ Բերուճիան պաշտպանող Հելուեփոսի Դմիտ զօրապետը. Լամորիսիերի տեսնելով զարմացաւ, ու կըսուի թէ նոյն զարմանաց ատեն ըսած ըլլայ. «Հատ աղէկ, բայց աս պատերազմ է, Խալիպիք այսպէս պատերազմ կ'ընեն», Սարգիսիան որչափ ալ բազմութեամբ անոր դէմ եկած էր, չկոցաւ Չալտինի զօրապետը ճակատը բաց զինուորական անկեղծ համարձակութեամբ պատերազմի օրէնքը պահելով յաղթել, այլ վախճալով որ չըլլայ թէ անկէ զարնուի վատութիւնը ու մատնութիւնը իրեն ընկեր առաւ: Բայց Լամորիսիերէն ալ վախճալու իրաւունք ունէր, ինչպէս նոյն ամսոյն 18ին դէպքը կը ցուցնէ: Լամորիսիերի զօրն որ Չալտինի Անթոնիւս բաժնելէ՝ ուղէր, ունեցած 10.000ի չափ զօրովը նոյն օրը առաւուսանց կ'աթիւրէր Ֆիխարտոյնի քովը Սարգիսիացեաց վրայ յարձակեցաւ. ծննդեամբ Գաղղիացի՝ Աւստրիայի ծառայութենէն Ս. Հօր ծառայութեան մտած Բիմոսան զօրապետը երեք անգամ անոնց ամուր դիրքերուն վրայ յարձակեցաւ, ու հազարէն աւելի թշնամիէն մեռցուց, բայց ետքը ինքն ալ ծակ ծակ եղած թշնամւոյն ձեռքը ինկաւ ու իրիկունը վախճանեցաւ: Լամորիսիերի ձեռքը սրով սակաւութիւն գնդաւ այնպէս թշնամւոյն բանակը պատուեց անցաւ ու ան գիշեր Անթոնիւս մտաւ: Բայց ասոր առջեւ արդէն 12 հատ թշնամւոյ մեծ պատերազմական նաւեր հասած էին, որոնք իրենց կրակը ցամաքի կողմանէ պաշարող զօրաց կրակին հետ միացնելով գիշեր ցորեկ բերդը կը գնդակոծէին, որն որ 10 օր դիմանալէն ետքը վերջապէս իր դռները թշնամւոյն բացաւ: — Աս ամենայն հոն ըլլալու ատենը Գաղղիան արտաքուստ ցուցնելու համար՝ որ եղածին հաւան չէ իր դեպքանը Գուրինէն կանչեց, ինչպէս նաեւ Սարգիսիան իրենք Փարիզէն: Դեպքովը օրինաւոր թագաւորը Բալերմոյի վրայ կրակ ընելուն համար, Բալերմոյ կոչուեցաւ ու Անթոնիւսէն ու Գաղղիայէն բողբ ընդունեցաւ, հիմայ ասոր վրայ լուծութիւն է, անխառնութիւնը արդարութենէն աւելի սիրող ու պաշտող քաղաքականութեան ինչ կրնայ զոռցուել: Հիմայ իրօք Ս. Բահանայապետին աշխարհական իշխանութիւնը՝ աւստրիայով յառաջ Փարիզ հրատարակուած գրքուկին հոգւոյն համաձայն միայն Հռոմէն քանի մը մղոն հեռու տեղերը կը հասնի, զորն որ Կարիպալտին եւ կամ յեղափոխութեան դէմ պաշտպանելու համար Դաբողէոն կայսրը Հռոմ նորէն զօրք կը խաւրէ: Ս. Բապուրը եւ Գաղղիացիք Ս. Հոյսեմէն դէպքի դէմ պաշտպանելու, միայն թէ չփախչի: Աս հոգւով խօսեցաւ Կոյնի զօրապետն ալ իր պաշտօնականները Ս. Հօր ներկայացրնելու ատենը. որուն Ս. Հայրը պատասխան տուաւ, Կայսրը

զիս կը մատնէ, եւ դուն պիտ'որ պաշտպանեմ՝ կ'ըսես: — Դեպքովը թագաւորը դեռ իր տէրութեան հողին մէջ իր իրաւունքը պաշտպանելու ատենը Սարգիսիայի Իմանուէլ թագաւորը Դեպքովը կ'երթայ, որպէս զի Կարիպալտին ու համախոհներուն զօրութիւնը կտրէ, ու զինքը բոլոր Խալիպիայի թագաւոր կոչել տայ: Վենետիկ ու Գաղմատայի վրայ որչափ ալ Սարգիսիայի ու Գաղղիայի կողմանէ ախորժակ կայ նէ, կ'երեւայ որ Անթոնիւս մէկտեղ ուրիշ երկու տէրութիւնները դէմ են ու դէմ պիտ'որ դնեն: Աւստրիան իր կողմանէ կը պատրաստուի ձեռքէն եկածը ընելու, որքէն է Բեյ յոյսեմ ըսել սկսան նոյն իսկ զԱւստրիա ատող Խալիպիք:

Անթոնիւսի թագաւորին Գերմանիա եկաւ իր դուստրը տեսնելու համար. հետը Լ. Ժ. Ռուսսել ալ մէկտեղ ըլլալուն համար կը կարծուի որ երկու Գերմանական մեծ տէրութիւնները զուգահեռ չապագած ժամանակիս դէպքունուն վրայ կ'ուզէ խօսիլ: Կ'ըսուի որ Աւստրիայի ժողովը Հոկտ. 16էն յառաջ չըլլար. ասոր վրայ Գաղղիացի ու Խալիպի լրագիրը շատ բարկութեամբ կը գրեն: Կ'ըսուի միանգամայն որ Դաբողէոն կայսրն ալ ուզած ըլլայ հոն դալ, բայց ասոր ճշմարտութեան վրայ ոմանք կը տարակուսին: Կ'օրջաբով իշխանը յայտնի ըսած է որ թագաւորը զուգահեռուն հոն ժողովուրդն պատճառ ան է որ թագերն ու գահերը տակն ու վրայ ընդունելուն դէմ ձայներն են բարձրացնեն ու Էւրոպայի յեղափոխութեան դէմ թուած մը կանգնեն:

Սերվիայի Միլոշ իշխանը վախճանեցաւ ու տեղը Միլոշայէլ որդին նստաւ: Տաճկաստանի ուրիշ կողմերը հանգարտութիւն է: Գամանկոսի ծանր նստաւ իր անգութ գործքը, քրիստոնէից անուղ արեան վրէժը Աւստրիայէն անկէ առաւ. ու Սուլթանին արդարութիւնը ամէն տեղ գովովեցաւ. չէ թէ միայն անմիջական յանցաւորները, այլ նաեւ անոնց յանցանքները կամակից ըլլողներն իսկ դատեցան ու դատաւարտուեցան, ոչ աւագութիւնն եւ ոչ աստիճանին պատիւը կրցաւ զիրենք արդարութեան ձեռքէն ազատել: Այնպէս Գեր. Գրիգ. Հապա Մելքի Կարիպալտին որն որ հրաշքով ազատած հիմա իրը Անթոնիւս Պատրիարքին փոխանորդը՝ նոյնին հրամանաւր Վիեննա եկած է, կը պատմէ որ արիւնահեղ տեսարանը զարհուրելի էր, ինչպէս դաւաղանի հարուածներն ընդունողին ու համրողին մէջ շատ տարբերութիւն կայ, նոյնպէս եղածներուն ներկայ զրուսուողին ու անոնց պատմութիւնը լսողին մէջ: Քրիստոնէայ տեղը անուան համար զոչ ըլլողներուն թիւը 7-8000ի կը հասնի, կ'ընէ, որն որ ի սկզբան լրագիրը 1000 միայն ըսած էին, ասոնց յանցանքը միայն քրիստոնէայ ըլլալն էր որուն համար թշնամեաց կրօնամուլութեան չէ կամ կրօնի կղր ու չափազանց նախանձաւորութեան վ. հեղան, որմէն ազատ էին խեղճ քրիստոնէայք, ինչպէս անկից յառաջ եկած լրերուն նայելով ասոր հակառակը հրատարակուեցաւ Լեւոպայի մէջ: Մեզի ուղղակի Լիբանանու հոգեւոր իշխանութիւնէն մը եկած տողք լրերուն համեմատ Գամանկոսի մէջ՝ միայն մեր աղգէն 400 հոգւոյ չափ ինկեր են: Ս. Հայրը իր այնչափ նեղութեանցը մէջ երկրորդ անգամ 10.000 ֆի. օգնութիւն խաւրեց անոնց. կը յուսանք որ ուրիշ բարի քրիստոնէայք ու նախանձաւոր անձինք ալ անոր օրինակին կը հետեւին: Սեպտ. 21էն Պելլուութէն եկած լրերուն նայելով կան դեռ անանկ մարդիկ՝ որոնց դէմ Գուսատ փաշան խառնութիւն բանեցնելու պիտ'որ պարտաւորի: Տիրադիներուն գլուխները Պելլուութ կանչեց որ իրենք զիրենք արդարացնեն. ոմանք աս հրամանին հաղադրեցան, բայց շատերն ալ չհաղանդեցան, որոնց դէմ հիմայ փաշան իր զօրքը Գաղղիացեաց զօրքին հետ միացնելով սկսի պիտ'որ գործելու: — Չինաց աշխարհքէն եկած լրերը անտեղաց արշաւանայ վրայ դեռ որոշ ու լուսաւոր քաղաքներ մը չեն տար. միշտ պատրաստուելու ու գործելու վրայ են, բայց միջուկ հիմա գործուած բան մը չկայ. 250 նուաւ կ'ուղեն թշնամւոյն գետնէն դէպքը ամէն յայտնի է՝ որ այսչափ ատեն նոյնին գործադրութիւնը կ'ուշացնեն, եւ միանգամայն տուած պաշտօնական լրերուն մէջ Չինացեաց ամբողջներուն վրայ դուլետով կը խօսին:

1 Panatisme.